

A csipke is textília

A csipkeverés művészete

Hábelné Kiss Gabriella, Hemmert Anita

Kulcsszavak: Csipke, Csipkeverés, Vert csipke, Klöpicsipke

A csipke laza szerkezetű textília, amelynek hálszerű alapjából kiemelkedik a sűrűbb minta. Más meghatározás szerint: a csipke olyan lyukacsos, áttört mintás anyag, amelynek textúrája egyben a díszítménye is.

Kézi munkával sokféle technikával készíthető csipke: lehet horgolni, kötni, csomózni, varrni és verni. Ezek közül legértékesebb a varrott és a vert csipke, amelyeknek ára megegyezik az arany árával. A 17–19. században több festőművész ábrázolta szívesen a csipkeverő nőt (1. és 2. ábra). A csipkeverő gép, a 19. századi nagy ipari forradalom egyik találmánya, szintén a kézi csipkeverés elve alapján működik.

Csipkeverés

A vert csipkét úgynevezett „verőkékkel” állítják elő (3. ábra). Azért hívjuk „vert csipkének”, mert a fából készült ún. *verőkék* munka közben egymással összekoccannak, és kellemes hangot adnak. Mi úgy mondjuk: „fahangon csilingelnek”.¹

3. ábra. A verőkék használata

Hogy hol, mikor, és ki találta ki vagy fel a vert csipkét, nem lehet pontosan tudni, de a világ sok országában készítik napjainkban is. Valószínűleg a szövésből alakult ki. Ősanyáink növényi rostokból sodort fonalakból készítették a szövetet. A „szövőszék” őse faágakból összetákolt, álló keret volt, amelynek felső és alsó részére, függőleges irányban tekerték fel a fonalakat. Ezek voltak a mai értelemben vett láncfonalak. Közéjük dugdosták a vetülékfonalakat, így keletkezett a szövet. Amikor már elég hosszú volt a szövet, a láncfonalakat elvágták. Ám így a szövet feldolgozása közben a vetülékfonalak könnyen kicsúszhattak. Ennek megakadályozá-

1. ábra.

J. Vermeer (1632–1675):
Csipkeverőnő

2. ábra.

V. A. Tropinin (1776–1857):
Csipkeverőnő

sára a hosszirányban lógó láncfonalakat egymással sorban összekötötték. Emberi tulajdonság, hogy „én szebbet, cifrábbat” fogok csinálni, mint a szomszédom! Ezért a láncfonalakat elvágáskor hosszúra hagyták. A hosszban lógó fonalak tulajdonsága, hogy hamar összekuszálódnak, ezért elég nehéz volt megkeresni, megtalálni a cifra csomózáshoz soron következő fonalat. Egy kedves monda szerint, egy matróz legény látta, kedvese mennyit vesződik az összekuszált láncfonalakkal. Fargott kis botocskákat, az erre csavart fonalakkal már sokkal könnyebb volt dolgozni. Állítólag így alakult ki a vert csipke készítésének technikája.

A csipkeverés mestersége már 400–500 éve ismert. Nemes, gazdag, vezető állású férfiakról készült festményeken szembetűnő, hogy kabátjuk nyakán széles, fehér gallért, a kabát ujján pedig széles mandzsettát viselnek. A 16–17. századi festőművészek olyan tökéletesen elevenítik meg képeiken e díszeket, hogy felismerhető: ezek vert csipkéből készültek (4. ábra)!

Magyarországon 1560-ból származik az első írásos emlék a csipkeverésről, mégpedig Selmechányáról. Itt a városatyák szigorúan megtiltották a fiatal lányoknak a csipkeverést, mondván, hogy ez a könnyű munka léhaságra, cifrázkodásra csábítja őket. Ha meggondoljuk, ez a rendelet inkább azt célozhatta, hogy a lányok ne a könnyű, tiszta munkát válasszák, hanem menjenek el inkább cselédnek a nagyúri házakhoz, mert ott hiány volt ebben a „munkakörben”.

Sok faluban, városban hoztak olyan ren-

4. ábra. Paulus Moreelse (1571–1638):
Csipkegalléros férfi arcképe

¹ Az elnevezés valójában a német *Klöppel* szóból származik (innen ered a vert csipkével azonos jelentésű „klöpli csipke” elnevezés is), aminek egyik jelentése: *dobverő*. A csipkeveréshez használt *verőkék* alakja a dobverőhöz hasonlít. (Szerk.)

delkezést, amely szigorúan előírta, hogy a férfi vagy a nő milyen széles csipkét viselhet ruházatán. Ez elsősorban rangjuktól, koruktól, vagyonuktól függött.

E régi korok óta a vert csipke divatja, mintakincse, technikája sokat változott, voltak virágzó és hanyatló korszakai. Örömmel mondhatjuk, napjainkban egyre többen kezdenek örömet, megnyugvást találni a csipkeverésben.

Mi kell a mai kézi csipkeveréshez?

Párna, amelyen dolgozunk (5. ábra). Ez lehet hengeres, vagy lapos, és különböző méretű. De akármelyik alakút vagy méretűt választjuk is, mindkét fajtát ki kell tömni úgy, hogy kemény legyen, de a gombostűt mégis bele lehessen szúrni. Ere a célra általában finom faforgácsot használunk, de – különösen lapos párnákba – valamilyen műanyagot is lehet használni e

5. ábra. Párna

célra, vagy valamilyen műanyag lemezt (pl. hungarocell) alkalmazni. A lényeg az, hogy a párna kellő keménységű legyen, mert ha puhább a kelleténél, a rajta készített csipke egyenetlen lesz.

Párnatartó – ez olyan szilárd anyagból (fából, műanyagból, keménypapírból) készített eszköz, amely megakadályozza a hengeres párna elgurulását munka közben, illetve a lapos párna fixen tartását célozza.

Verőke (orsó, batyikó, botocska) – erre tekerjük rá a csipke készítéséhez szükséges fonalat. Sokféle anyagból készíthető: fából (ez az igazi), fémből, üvegből, műanyagból, csontból, papírból stb. (Egy dán csipkeverőnő mesélte: vett velős csontot, főzött belőle finom levest, a velőt megette, a csontból pedig verőkéket faragott. Így is lehet verőkét csinálni!)

6. ábra. Verőkék

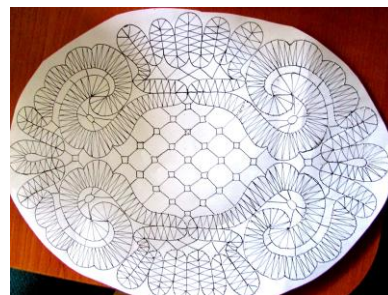
Fontos, hogy a verőke hosszában két részes legyen, azért, hogy a fonalat vagy az alsó, vagy a felső részére lehessen tekerni. Ugyanis munka közben a verőkét alul fogjuk meg. Ha a felső részre van tekerve a fonál, nem piszkolódik a kezünktől. Ha azonban az alsó részen van, akkor a kezünkről – akármilyen tisztára is mossuk – előbb-utóbb mégis elszíneződik a fonál, azaz piszkos lesz. Ezért az olyan verőkére, amelynek alsó felére tekerik a fonalat, valamilyen védőcsövet, „szoknyát” húzunk.

7. ábra. Cérnák

Fonal vagy cérna – anyaga lehet pamut, gyapjú, len, kender, selyem, emberi hajszál, lószőr (legalkalmasabb a

versenylovak farkszőre), arany- vagy ezüstsál. Finomsági számuk (vastagságuk) elsősorban attól függ, milyen célra akarjuk használni a készülő csipkét, kisebb-nagyobb terítőket, gallért, ékszer, szélcsipkét, sapkát, faliképet, vagy valami mást szeretnénk-e díszíteni vert csipkénkkel.

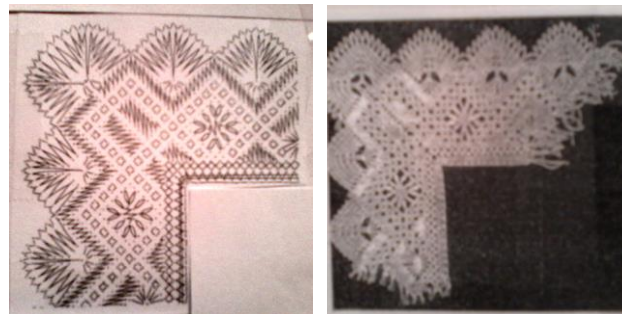

8. ábra. Mintarajz

Napjainkban egyre elterjedtebbek a szintetikus, vagy természetes-szintetikus keverékű fonalak, amelyeknek használatára néhány csipkeverő is rátérhet. Legszebbek, legértékesebbek azonban a természetes szálanyagokból készült csipkék.

Mintarajz, amely szerint a csipkét készítjük (8. ábra). A mintarajzot általában vékony papírra rajzoljuk, kézzel, de vonalzót, körzőt (vagy kerek poharat, bögrét), feltétlenül használni kell, hogy a csipke alakja illetve az egyes motívumok és a hálók rajzai pontosak, szabályosan legyenek, mert csak szabályos rajz szerint lehet szabályos, szép csipkét készíteni.

Ezt a vékony papíron lévő mintarajzot célszerű átmásolni egy színes lapra, amelyen jól látható a rajz és a fehér vagy nyersszínű cernából kialakuló csipke mintája. Az is megfelelő, ha magát a mintarajzot vonjuk be átlátszó, színes fóliával. Ezt a vékony papíron lévő mintarajzot rátesszük egy kartonlapra, gombostűvel rátűzzük

9. ábra. A mintarajz és az annak alapján elkészült csipke

a párnára, s máris elkezdhetjük a csipke kiverését, a mintarajz szerint (9. ábra).

Egyéb eszközök – **Gombostű**: általában acélból, vagy rézből készül. Mérete, hosszúsága, vastagsága különböző lehet. Mindenki olyat használ, amilyent szeret, illetve a készítendő csipkéhez a legmegfelelőbb. Az acél gombostűnél vigyázni kell, hogy ne érje nedvesség, mert hamar rozsdásodik s csúnyán megfogja a csipkét. A rozsdafoltokat igen nehéz eltávolítani. – **Tűpárna**, amely megkönnyíti a gombostűk tárolását. – **Horgolótű, olló**, esetleg valamilyen **egyéni eszköz**, amely megkönnyíti munkánkat (pl. elemmel hajtott fonalcsevélő, nagyító, vagy más eszköz).

A csipkeverés technikája

Miután a csipkeveréshez szükséges eszközeink együtt vannak, kezdődhet a munka.

A verőkére rátekerjük a szükséges hosszúságú fonalat, mindig azonos irányban, mégpedig úgy, hogy két-két verőke a rátekerő fonallal legyen összekapcsolva. Egy speciális hurokkal a verőkékre rögzítjük a fonalat.

10. ábra. A vert csipke készítése

Ez egy pár. A mintarajzra általában ráírja a tervező, *hány pár verőke* kell a minta elkészítéséhez. Ez lehet 5–10, de lehet akár 30–50 pár is!

A megfelelő számú verőke párokat gombostűvel rátűzzük a párnán lévő mintarajz kezdőpontjára, s elkezdődhet a

csipkeverés (10. ábra).

A csipkeverés csoportos munka. Általában a falu vagy a város vezetősége ad egy helységet, ahol a csipkeverők egy meghatározott napon és időben összejöhetnek, vidáman dolgozhatnak, tanulhatnak és taníthatnak. Minden csipkeverő csoport nevet ad közösségüknek, pl. Csipke Klub, Csipkeszakkör, Csipkebokor stb. Budapesten is van, a neve Csipkeverők Baráti Köre. Minden második héten jövünk össze, a hegyvidéki MOM Kultúrházban.

Minden csipkeverő csoportnak van vezetője, telepvezetője. Régen, amikor a csipkeverő csoportok tagjai megrendelésre dolgoztak, a telepvezető ellenőrizte a csipkéket, felülvizsgálta tiszta-e, nincs-e hiba benne, mert csak a tökéletes csipkét vette át a megrendelő. Némelyik telepvezető, ha talált valamilyen hibát, a csipkét kisollójával kettévágta, egyik felét megtartotta, a másik felét visszaadta a készítőjének. Az ellenőrzött és megfelelőnek minősített csipkéket a telepvezető vitte el a megrendelőnek, megkapta az érte járó munkadíjat, az elkészítendő új csipkék mintarajzát, esetleg az ezekhez megfelelő mennyiségű és minőségű cérnát is. A telepvezető otthon kiosztotta a munkadíjakat, akiknek járt, és az új csipkék mintarajzát, az ahhoz való mennyiségű és minőségű cérnát. Lehetett újabb termékeket készíteni.

Noha a megrendelő szigorúan tiltotta a minták lemásolását, a csipkeverők titokban mégis megtették. A mai csipkeverők örülnek, mert így sok-sok régi szép minta maradt meg, amiket öröm ismét megcsinálni.

Mit lehet készíteni vert csipke technikával?

Mindent, ami a csipkeverő fantáziáját megragadja és megvalósításához elég ügyes.

Bemutatjuk néhány képen, mi mindent tudnak a csipkeverőink készíteni, de ezeknél sokkal többfélét is: nagy terítőket, szélcsipkét, gallért, ékszer, kalapot, faliképet, vagy valami mást, amivel szeretnék díszíteni ruháikat, otthonukat.

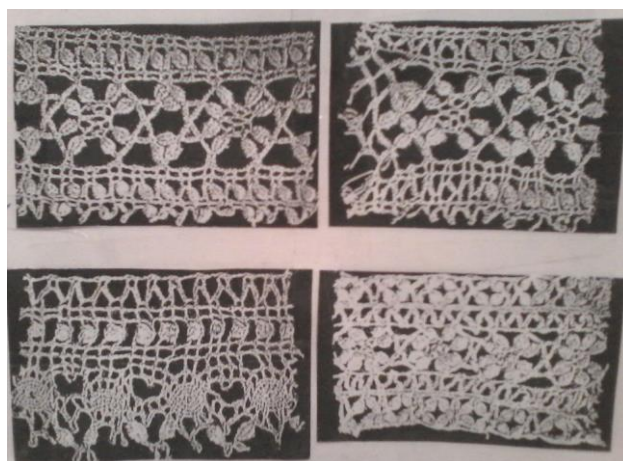
Jellegzetes vertcsipke-minták

A vert csipkéket mintájuk szerint többnyire arról az országról, vagy annak jellegzetes vidékeiről nevezik el, ahol készültek. De az ügyes, egyéni stílust kialakító csipkeverők nevével is gyakran találkozunk egy-egy szép csipke bemutatásakor.

Bemutatunk néhány hazai vidékünkéről és tervezőnkől elnevezett csipkét.

Sárközi csipke

Sárköz Tolna megyében, a Duna és a Bába vízkeretében található. Meglepően kis tájegység, mindössze négy település foglal magában: Decs, Ócsény, Alsónyék és Pilis (Sárpilis).

11. ábra. Sárközi csipkék

A sárközi viselet színes és nagyon gazdag hímzésű, ennek része vagy rece, vagy vert technikával készült csipke is, amelyet „gabócának” neveznek. Ezt az ing ujjának közepére varrják hosszirányban, ezért általában párosak. Mintázatukat a fonás és a levélkéik különböző variációi adják.

Hunnia csipke

A 20. századelőn, dr. Fáy Aladárné nevéhez fűződik a Hunnia csipke megteremtése. Fáyné egyik tanítványa, Müller Istvánné 1936-ban csipkeverő telepet létesített Köröstarcsán a falu asszonyai részére. Munkáik Hunnia

12. ábra. Hunnia csipkék

csipke néven kerültek forgalomba (12. ábra).

Évekig tartó munkával kísérletezte ki, hogyan lehet a népi hímzés motívumait átültetni vert csipkébe. A Hunnia csipke lényege, hogy szálvezetése sokkal szabadabb, a mint közismert vert csipkéké. Ehhez a csipkéhez nagyon vékony fonalat használnak és a motívumokat vastagabb szállal kontúrozzák.

Ügyes csipkeverőink napjainkban is szívesen készítene Hunnia csipkét, főként pályázatokra, amelyeken díjazták is munkáikat.

Jezsek-csipke

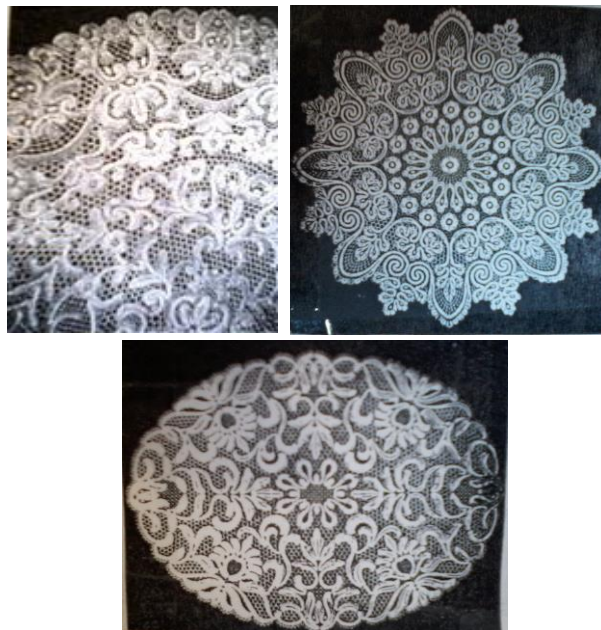
Az eredeti csipkeverő család a Felvidékről, Hodrusbányáról származik, ott élt a 19. században a Lukovics család két leánygyermekkel, Antóniával és Juliskával. Mindketten megtanulták a csipkeverést. Juliska már 16 évesen, 1881-ben csipkeverés bemutatót tartott Ferenc József főherceg, a király és a királyné előtt. Ezt bizonyítja egy diszes levél, amelynek aláírását sajnos nem sikerült kibetűzni, így nem tudjuk, hogy a levelet ki írta, de a család féltve őrzi a mai napig. Ettől kezdve, 1881-től számitják a családi csipkeverés kezdetét.

Az utódok házassága révén került *Jezsek Lajos* a családba, aki művészi tehetségű, rendkívül jó kézügyességű ember volt. Az 1920-as évek elején állás nélkül maradt, így minden tehetségét felesége *Szászik Margit* csipkemunkáinak finomítására új mintatervek tervezésével segítette. Az 13. ábrán bemutatott képekből jól látható, milyen csodálatosan szép csipkéket tervezett, 100–230 centimétereseket is, amelyeket 4–22 darabból állítottak össze. Munkáját azt Országos Iparegyesület 1937-ben aranyéremmel tüntette ki.

* * *

E néhány vert csipke fénykép bemutatásából is látható, milyen szépek! Igaz, sok munkával jár elkészítésük, de ez a sok munka egyúttal kikapcsolódást, az alkotás örömét is jelenti.

Jó lenne, ha fiatal lányaink, fiaink (mert férfi csipkeverőink is vannak) is kedvet kapnának a kézimunkázáshoz, a csipkeveréshez is.

13. ábra. Jezsek-csipkék

Jó lenne, ha a Népművészeti Múzeumban a vert és egyéb technikákkal készített csipkék egy külön termet kapnának.

Külföldön több városban is van kifejezetten csipkéket bemutató múzeum! Kíváncsok lennének, hogy Magyarországon nem csak Kiskunhalason, hanem Budapesten is legyen egy igazi csipkemúzeum!